

РЕЦЕНЗІЇ

Зарва В. А.,

доктор філологічних наук, професор,
Бердянський державний педагогічний університет

ПЕРША СИСТЕМНА ПРАЦЯ З ВИСВІТЛЕННЯ ПЕРЕКЛАДАЦЬКОГО ДОРОВКУ ШІСТДЕСЯТНИКІВ:

**Рецензія на монографію О. Г. Павленко “«Розмикання меж...»
(авторські концепції перекладацтва другої половини ХХ століття:
компаративний аспект)” (К. : Логос, 2015. – 452 с.)**

Сучасні процеси міжкультурної комунікації вимагають від філологів глибокої й ґрунтовної підготовки, обізнаності у сфері літературного процесу інших країн. Чимало для знайомства із творчістю світових літературних класиків роблять перекладачі, які не лише вводять іншомовний художній текст в український літературний дискурс, а й створюють власні авторські концепції перекладацтва. Проблема перекладацтва чи перекладознавства (до речі, цікаво було б почути від авторки, чи розрізняє вона ці терміни, чи вважає синонімами) виходить за коло власне літературних проблем, стосуючись питань лінгвістичних та культурологічних. Тому досить важливими є наукові розвідки, які б давали цілісний аналіз особливостей авторських концепцій перекладацтва, зокрема англomовної літератури як найбільш поширеної. Власне, ця проблема й зацікавила О. Г. Павленко, яка зацентрувала увагу на сучасних українських перекладах англomовної прози В. Фолкнера, Ч. Діккенса, Е. По, А. Конан-Дойл, М. Твейн, Е. Гемінгвей, Р. Д. Бредбері та ін. Актуальність теми переконливо сформульована О. Г. Павленко у “Вступі” та підтверджена подальшим розгортанням дослідження.

Визначаючи беззаперечну наукову новизну своєї розвідки, дисертантка характеризує новаторський зміст своєї роботи тільки щодо вивчення прозового перекладацького доробку шістдесятництва, оминаючи увагою власні досягнення при концептуалізації місця перекладознавчих студій у царині компаративістики, а також підхід до аналізу перекладів Р. Доценка, Ю. Лісняка, М. Дмитренка й В. Митрофанова.

Така багатоаспектна праця повинна базуватися на широкій міждисциплінарній системі методів, що й засвідчує теоретико-методологічна основа роботи, де справедливо зазначено, що залучення О. Г. Павленко “зібраних у приватних архівах і видавничих фондах матеріалів допомогло у виборі підходів і виробленні власних методологічних аргументацій” (с. 10).

О. Г. Павленко виокремила серед методологічних підходів сучасних теоретиків перекладу відкриту типологічну модель Дугласа Робінсона,

альтернативну до традиційної теорії еквівалентності й зорієнтовану на діалог перекладача з текстом першотвору.

Розгалуженою й логічною є структура роботи. Три розділи монографії всебічно розкривають предмет дослідження, а глибокий аналіз критичних праць, присвячених питанням перекладу в різних сферах його побутування (літературознавчій, перекладознавчій, культурологічній тощо), дає всебічне уявлення про сучасні тенденції художнього перекладу, їх роль у літературно-критичному дискурсі другої половини ХХ століття, що відповідає завданням, визначеним О. Г. Павленко.

Перший розділ роботи “Переклад як предмет порівняльного літературознавства у постколоніальну добу” систематизує наявну перекладознавчу термінологію. О. Г. Павленко аналізує сучасні тенденції в теорії художнього перекладу, акцентуючи увагу на “симптомах переорієнтації комунікативної парадигми” (пункт 1.1.1.). Здобувачка слушно актуалізує роль перекладу “для осмислення досвіду “інших” мистецьких постатей” (с. 22), а також говорить про його роль у розвитку постколоніальної теорії та мультикультуралізму. Логічно, що тенденція до розширення функцій перекладознавства як частини компаративістики спричинила й дискусії навколо зміни функціональних орієнтирів і самого порівняльного літературознавства, хоча не всі дослідники погоджуються з цією думкою. У цьому контексті О. Г. Павленко наводить думку О. Діма, який називає кризові явища нічим іншим, як “хворобою росту”.

Доцільним є звернення авторки монографії до аналізу різних концепцій перекладу, зокрема до тотального перекладу і його різновидів, сповідуваного П. Торпом, до концепції перекладу Дж. Кетфорда; до структурно-семіотичних досліджень у галузі літературознавства та теорії художнього перекладу про природу функціонування моделі в мистецтві (за теорією Г. Клауса) та ін.

Осмишуючи евристичний потенціал перекладу, вихід його за лінгвістичні межі до знаковості, О. Г. Павленко висновує доцільність аналізу перекладу в загальнокультурних вимірах, а також необхідність залучення чинників контексту, середовища й особистісно-індивідуальних особливостей утворення сенсу. Перспективним є простеження зв'язків семіотики з перекладознавчими студіями, оскільки явище інтерсеміотичного перекладу, на якому наголошує дослідниця, становить маловивчену в сучасному перекладознавстві проблему.

Слушними є міркування О. Г. Павленко щодо ролі перекладача як посередника в міжкультурному спілкуванні, який оновлює, розгортає й розширює первинний іншомовний текст. Можливо, у цьому контексті варто було б детальніше зупинитися на відповідальності перекладача як суб'єкта, що на власний розсуд обирає, який текст “заговорить” рідною мовою. Цікаво було б дізнатися, чи немає тут дискретності в ознайомленні з іншою літературою, розривів в уявленнях про творчість іншомовного письменника.

Чимало уваги О. Г. Павленко приділяє проблемі інтертекстуальності, наводячи теорії Ю. Крістевої, Ж. Женетта (пропонує п'ятичленну класифікацію різних типів взаємодії текстів), Ю. Лотмана та ін., наголошує на позиції І. Шайтанова проти вживання компаративістами терміну “інтертекстуальність”. Такий підхід є продуктивним з огляду на інтертекстуальне поле, що виникає під час перекладу будь-якого художнього твору. Воно є своєрідним місцем перетину свідомості перекладача та автора.

Не оминає увагою О. Г. Павленко й структуралістський підхід до тексту, згідно з яким автор, як і перекладач, є лише переписувачем і компілятором: “кожний текст – це інтертекст” (Р. Барт), а від перекладача вимагається не стільки творчий підхід, скільки обізнаність із культурними кодами, зашифрованими в художньому тексті. Про розгалужену ієрархію кодів художнього твору-оригіналу, яку необхідно враховувати і відтворити перекладачеві, пише О. Г. Павленко, звертаючись до виокремлених Р. Бартом п'яти ключових кодів твору, зафіксованих на рівні риторики (акціональний, семічний, герменевтичний, культурний, символічний). Аналізуються завдання перекладача “відтворити не тільки *внутрішню структуру тексту*, а й його зв'язки з позатекстовою реальністю – *зовнішню метаструктуру*... та засоби її вираження в художній моделі твору” (с. 45).

Згідно з голландським дослідником Д. Фоккемою, як зауважує О. Г. Павленко, існують власне літературні коди, що можуть бути орієнтирами для письменників і перекладачів.

Ураховуючи глибокий культурний компонент перекладацької роботи, цілком виправданим є відведення окремого пункту в монографії на питання заглиблення в іншу культуру через посередництво перекладу (1.1.2. “Переклад як проникнення в контекстуальну мережу іншої культури: “Я” та “Інший””). Авторка говорить про “*індивідуальний перекладацький стиль мислення*, що завжди має визначатися креативністю, книжністю, відчуттям своєї приналежності до національного...” (с. 51). Власне, це органічно підводить нас до розуміння безпосередньо предмета дослідження, зокрема до авторських концепцій перекладацтва.

О. Г. Павленко акцентує на осмисленні культурологічного виміру художнього перекладу, його загальнофілософського значення, означеного західними дослідниками (С. Басснетт, А. Лефевр, Д. Робінсон, Л. Венуті, М. Снелл-Горнбі, Л. Полецці, К. Марінетті), на виконанні перекладом функції носія культурної пам'яті, на доцільності літературознавчого підходу до проблем контексту.

Пропонується проєкція засвоєння “чужої” культури М. Беннета як повного пристосування до іншої культури, яка також стає “своєю”. Зазначається, що “переклад виступає засобом подолання не лише мовного, а й культурного бар'єрів, що перебувають у тісному взаємозв'язку” (с. 70).

Простежується у дослідженні теоретичне обґрунтування проблеми псевдоперекладу в працях словацького дослідника А. Поповича,

наводяться приклади псевдоперекладів.

О. Г. Павленко вважає за необхідне при розгортанні “діалогізування” в площину “Я” перекладача та “Іншого” (художня дійсність оригіналу), враховувати й інші його концептуальні принципи, пов’язані з теорією “узагальненого Іншого” американського філософа і соціолога Дж. Міда.

Ідеї західних прихильників культурологічного напрямку в перекладі “не тільки переосмислюються, а й набувають нових вимірів в українському перекладознавстві...” (с. 78), як справедливо відзначає О. Г. Павленко, ретельно проаналізувавши праці М. Новикової, Р. Зорівчак, Л. Коломієць, Т. Некряч, М. Стріхи, О. Чередниченка, О. Ребрія та ін., “... українська школа перекладу апелює до перекладача, спрямовуючи його “енергію” у русло пошуку власної творчої ідентичності, підпорядкованій ідентичності національній...” (с. 79).

Особливий інтерес становлять роздуми О. Г. Павленко про “культурний поворот” в українському літературознавстві, спричинений поступовим звільненням від соцреалістичної монодоктрини. Дійсно, багато в чому вибір перекладацьких стратегій і тактик обумовлений бажанням ретранслювати через переклади нові культурні, соціальні, духовні настанови. Тут відкривається цікава перспектива ґрунтовного дослідження перекладацтва в контексті популярних зараз постколоніальних студій, тим більше, що пункт 1.1.3 “Переклад як засіб естетичного опору” є своєюрідною преамбулою до такої праці.

Щодо стосунків автора та перекладача, про які йдеться в підрозділі 1.2.1. “Автор і перекладач як суб’єкти переговорного процесу” (на нашу думку, доречніше було б все ж таки обрати варіант “суб’єкти процесу перемовин”, оскільки “переговорний процес” видається зрусифікованою версією), то тут О. Г. Павленко зупиняється на огляді поняття “переговори”, екстраполюючи слідом за У. Еко методи проведення та функції перемовин у царині перекладу. Такий підхід є продуктивним, оскільки дозволяє вийти за межі лінгвістичної природи перекладу, розглянувши його в ширшому соціокультурному просторі. Цікавим і доцільним є звернення О. Г. Павленко до ідеї та вихідних положень “скопос-теорії”, запровадженої західними перекладознавцями К. Райс і Г. Фермеєром, для висвітлення сутності перекладацької діяльності (п. 1.2.2. “Усвідомлення перекладацьких інтенцій у науковій традиції”).

У цілому перший розділ роботи дає глибоке й вичерпне висвітлення сучасних тенденцій художнього перекладу як у культурологічному полі України, так і за її межами. Досить важливим надбанням авторки монографії є те, що вона органічно вводить перекладознавчу проблематику в контекст сучасних процесів літературної компаративістики. У кінці кожного розділу містяться висновки.

Другий розділ – “Художній переклад у літературному процесі другої половини ХХ століття: методологічні конфігурації” – містить три підрозділи.

Увага О. Г. Павленко в першому підрозділі 2.1. “Філософсько-естетичні засади українського літературного процесу 1950–1990 років. Явище шістдесятництва” зосереджена на усвідомленні смислових контекстів шістдесятництва й систематизації світоглядно-філософських основ літературного покоління 1960–1980-х рр., розкритті історичного й ідеологічного підґрунтя цього явища в Україні, системи міфів українських шістдесятників, висвітленні іманентної суті художньо-етичного шістдесятництва, дослідженні явища з погляду художньо-стильових домінант.

Цікавим і доказовим є з'ясування питань, пов'язаних із назвою феномена шістдесятництва, який і досі не знайшов однозначного тлумачення в інтерпретації дослідників, його змістового наповнення. Шістдесятництво висвітлюється як новий етап модернізму, порівнюється з творами представників Київської школи поетів, Нью-Йоркської групи. Доцільним є розмежування О. Г. Павленко понять “шістдесятництво” та “дисидентство”, аналіз літературної ідеології дисидентства. Зупиняється дослідниця на неоднотайності поглядів учених щодо визначення часових меж шістдесятництва, його періодизації, морально-естетичних пошуках у царині художнього слова. Справедливо зазначає авторка монографії вплив ідей персоналізму, екзистенціальної філософії на світоглядні уявлення шістдесятників. Щоправда, на нашу думку, робота значно збагатилася б, якби О. Г. Павленко простежила зв'язок шістдесятників з перекладацькою теорією і практикою 20-х років ХХ ст. (М. Зеров, М. Рильський, І. Драй-Хмара та ін.).

У монографії “відстоюється позиція нового світоглядного бачення “духу часу” не тільки на раціональних, а й духовно-ірраціональних засадах (С. Керкегор, А. Камю, Ж.-П. Сартр, К. Ясперс та ін.), які виявляються щораз перспективнішими в контексті загальнокультурних процесів шістдесятництва” (с. 203), а також, услід за Л. Тарнашинською, стверджується думка про кордоцентричний код як основу онтологічно-екзистенціальних та художньо-естетичних наративів шістдесятників. О. Г. Павленко, на жаль, не уникнула надмірного теоретизування про явище шістдесятництва. У жодному разі не применшуючи наукових здобутків Л. Тарнашинської, до яких апелює О. Г. Павленко, вважаємо, що рефлексії щодо самого поняття “явище” – у контексті дослідження про авторські концепції перекладацтва – дещо відводять “науковий сюжет” від магістральної лінії.

У підрозділі 2.2. “Перекладацтво в контексті стильових конфігурацій української прози другої половини ХХ століття” відстоюється і доводиться думка про умовний принцип розподілу літературних поколінь за десятиліттями, переважно застосований у сучасних студіях (“сімдесятники”, “вісімдесятники” та ін.), пропонується виважене визначення літературного покоління шістдесятників, виокремлюються характерні риси малої прози, на якій зосередилося літературне покоління

1960–1980-х рр., як динамічної структури з розгалуженою системою жанрових модифікацій, зазначається багатозаровість стильової палітри прози літературного покоління 1960–1980-х рр., окреслюються модерністичні тенденції покоління зазначеної доби, смислові визначення постмодернізму в сучасному літературознавчому дискурсі, наголошується на функціонуванні та новому трактуванні інших напрямів у межах постмодерної творчості з наведенням їх конкретних представників.

Аналіз художніх перекладів англійської прози другої половини ХХ століття (2.3.) О. Г. Павленко починає з огляду здобутків українських перекладачів у поетичній сфері, аналізуючи як наявні збірки перекладів, так і літературно-критичні праці, присвячені цьому питанню (“Концептуально-методологічні засади сучасного українського поетичного перекладу” Л. Коломієць (2004), курс лекцій “Історія й сьогодення українського поетичного перекладу (ХІХ – ХХ століття), монографія “Український художній переклад: між літературою і націєтворенням” М. Стріхи (2006) та ін.). Здійснений аналіз є цікавим і глибоким, проте, на наш погляд, його можна було б винести в окреме питання, враховуючи дотичність до теми дослідження та багатий матеріал.

Щодо прозового перекладацького здобутку, то О. Г. Павленко чи не вперше в українському літературознавстві здійснює кількісний контент-аналіз цих перекладів через формування реєстру перекладних видань, висвітлюючи масштаби перекладацької діяльності українських тлумачів другої половини ХХ ст. Тому беззаперечною перевагою монографії є проведена дослідницею пошукова робота, зокрема перелік уміщених у журналах “Всесвіт” (за 1960–1990-ті рр.), “Сучасність”, “Дніпро” та ін. перекладів англійських творів, серед яких зразки не тільки англійської, а й канадської, австралійської, ірландської і навіть тринідадської прози. А жанрова ієрархія перекладів, дбайливо подана О. Г. Павленко у вигляді діаграми, засвідчила комплексність підходу авторки до аналізу. Такий ретельний і всебічний огляд перекладів є вагомим підґрунтям для подальших досліджень як самої О. Г. Павленко, так і інших науковців. Узагалі другий розділ монографії відзначається системністю, широтою охопленого теоретичного матеріалу, ґрунтовністю й доказовістю проведеного аналізу.

Останній розділ – “Художній переклад другої половини ХХ століття з погляду феноменології і персонології” – знайомить безпосередньо з перекладацькими концепціями Р. Доценка, Ю. Лісняка, М. Дмитренка, В. Митрофанова, обраними за предмет дослідження. О. Г. Павленко розмірковує над труднощами діяльності українських тлумачів, яким доводилося працювати в умовах “лінгвістичного етноциду”. Увага здобувачки акцентується на просвітницькій діяльності перекладачів, їх боротьбі проти радянської цензури. Окремо дослідниця аналізує критерії добору текстів для перекладу, зокрема наголошується на духовній спорідненості поглядів перекладача та письменника, зокрема Р. Доценка

та В. Фолкнера. Погоджуючись із думкою, що тлумач і автор твору повинні мати спільні художні орієнтири та погляди, усе ж маємо сумнів щодо духовної спорідненості між В. Фолкнером і Р. Доценком з огляду на особливості біографії й світоглядів представника “південної школи” американської літератури й українського шістдесятника.

Підсумовуючи, зазначимо, що монографії притаманні аргументованість, належний рівень теоретичного осмислення й узагальнення, самостійність висунутих ідей. Висновки до монографії науково достовірні, є достатньо вагомими відповідями на завдання, поставлені у “Вступі”.

Водночас виникає низка питань, зауважень і побажань.

Ідучи за класифікацією різновидів перекладу П. Торопа, дослідниця зауважує: “Інтекстовий та інтертекстовий переклади пов’язані з усвідомленням того, що “чистих” текстів у культурі практично не існує, оскільки автор, перекладач, відтак і читач мають рівні “можливості” текстової пам’яті. Це дає підстави для розуміння перекладів як таких, що визначають авторську стратегію щодо “маркованості/немаркованості, впізнаваності/невпізнаваності, конкретності/неконкретності “чужих елементів” (цитат, парафраз, алюзій тощо) у тексті” (с. 33). Але постає питання: авторка розмежовує ці поняття чи зводить до спільного знаменника?

У підрозділі 2.3. подано багато історико-літературного матеріалу в примітках (30–60), які варто було, на наш погляд, включити до тексту роботи.

Хотілося б почути відповідь, наскільки Р. Доценко, Ю. Лісняк, М. Дмитренко й В. Митрофанов були обізнані з сучасними їм західними перекладознавчими концепціями, на які посилається О. Г. Павленко. І якщо були обізнані, то чи використовували у власній діяльності певні їх принципи та ідеї? Зокрема, у підрозділі 1.1.3. слушно згадується про постколоніальну парадигму перекладацької теорії. Наскільки цей підхід реалізовано в розділі 3, де проаналізовано авторські феномени перекладацької творчості названих майстрів перекладу?

Наскільки авторська перекладацька модель М. Дмитренка (3.3.) враховує специфіку популярної літератури (класичної пригодницької та детективної прози) та “портрет” її типового читача (на прикладі перекладів творів А. Конан-Дойля, Р. Сабатіні, Т. Майн Ріда та інших)?

На наш погляд, у монографії бажано було б згадати також інтермедіальний аспект перекладацтва (зокрема, театральні, кіноінтерпретації у співвідношенні з літературними).

Висловлені зауваження й побажання не применшують цінності й значущості сильного і гармонійного дослідження. Монографія Олени Георгіївни Павленко “Розмикання меж...” (авторські концепції перекладацтва другої половини ХХ століття : компаративний аспект) є завершеною працею, науково обґрунтовані результати якої розширюють уявлення про сучасний стан перекладацтва в українському літературно-критичному просторі.